

Μάριου Π. Μπέγζου, *Ἡ μεταφυσικὴ τῆς οὐσιοκρατίας στό Μεσαίωνα καί ἡ ἔκκοσμίκευση. Φιλοσοφικὴ κριτικὴ στή θρησκεία τῆς Εὐρώπης*, Ἀθήνα 1989, σ. 208.

Ὁ συγγραφέας στό ἀνωτέρω ἔργο ἐπιχειρεῖ κριτικὴ διερεύνηση τῶν αἰτίων τῆς νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς ἔκκοσμίκευσης, τὰ ὁποῖα, γενικῶς εἰπεῖν, ἀνάγονται στή μεταφυσικὴ τῆς οὐσιοκρατίας τοῦ Λατινικοῦ Μεσαίωνα.

Πέρα ἀπὸ τὴ γενικὴ αὐτὴ διαπίστωση, τὴν ὁποία ἄλλωστε προδίδει καὶ ὁ τίτλος τῆς μονογραφίας, ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ ἐρευνήσῃ τὴ σχέση μεταξύ τῆς θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σκέψεως τοῦ Δυτικοῦ Μεσαίωνα καὶ τοῦ φαινομένου τῆς νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς ἔκκοσμίκευσης.

Ἐρωτήματα τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν τὸν συγγραφέα καὶ πρὸς ἀπάντηση τῶν ὁποίων στρέφεται ἡ ὅλη συγγραφικὴ του πρόθεση εἶναι τὰ κάτωθι:

Γιατί ἡ ἔκκοσμίκευση ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸ προϊόν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης;

Γιατί τὸ φαινόμενο τῆς ἔκκοσμίκευσης δέν συναντᾶται στὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή, παρά μόνο πολὺ ὀψιμα, μὲν τὸν 19ο αἰῶνα;

Πῶς μιά κοινωνία —ἡ μεσαιωνικὴ Φραγκολατινικὴ κοινωνία— ἀρθρωμένη μὲ κύριο ἄξονα ἀναφορᾶς τὴ θρησκεία (ἡ ὁποία ἀσκεῖ καταθλιπτικὴ τὴν ἐπίδρασή της σέ ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ διανοητικῆς δραστηριότητος) φθάνει στοὺς νεώτερους χρόνους στὴν ἄγνοια καὶ ἀδιαφορία ἢ ἀκόμη καὶ στὴν ἀπροκάλυπτη ἐχθρότητα καὶ περιφρόνησή της;

Τὸ γεγονός αὐτὸ συνιστᾶ μιά τυχαία διαδικασία πού ὀφείλεται σέ συμπτωματικὲς ἱστορικὲς συγκυρίες ἢ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, ὅτι δηλαδὴ τὰ σπέρματα καὶ οἱ προϋποθέσεις τῆς ἔκκοσμίκευσης ἀνάγονται στὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου, ὅπως αὐτὸ κατανοήθηκε καὶ βιώθηκε στὴ Λατινικὴ Δύση;

Νομίζω ὅτι ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι τὸ ἐπίκεντρο τοῦ προβληματισμοῦ καὶ τῆς κριτικῆς τοῦ συγγραφέα: ἡ ἔκκοσμίκευση τῶν νεωτέρων χρόνων ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαία, ὄχι τυχαία, ἐξέλιξη τῆς οὐσιοκρατικῆς μεταφυσικῆς τοῦ Λατινικοῦ Μεσαίωνα.

Τὶ ἐννοοῦμε ὅμως ὑπὸ τὸν ὄρον «οὐσιοκρατία» πού δεσπόζει στὴ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σκέψη τῆς μεσαιωνικῆς Δύσης; Ὁ συγγραφέας ἐπεξηγεῖ ἀπλά καὶ περιεκτικὰ τὸ πρᾶγμα: ἀφετηρία τῆς μεταφυσικῆς οὐσιοκρατίας ἀποτελεῖ ἡ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τοῦ βασικοῦ χριστιανικοῦ δόγματος περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Οἱ Λατῖνοι Πατέρες καὶ ἰδιαίτερα ὁ ἱερός Αὐγουστίνος θεωροῦν ὡς τὸ ὄντολογικὰ πρωτεῦον στό χῶρο τῆς ἄκτιστης θεότητος τὴν οὐσία, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες Πατέρες δίδουν ὄντολογικὴ προτεραιότητα στό πρόσωπο. Οἱ Λατῖνοι ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν οὐσία γιὰ νὰ φθάσουν στό πρόσωπο, οἱ Ἕλληνες ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ πρόσωπο καὶ ἀνάγονται στὴν οὐσία. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ τριαδικοῦ δόγματος εἶναι οὐσιοκρατικὴ στὴ Δύση, ἐνῶ στὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή εἶναι προσωποκρατικὴ.

Στό σημεῖο αὐτὸ ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ μιά σύντομη διασαφητικὴ παρέμβαση πρὸς πληρέστερη κατανόηση τῶν ἀναφερθέντων. Οἱ τεχνικοὶ φιλοσοφικοὶ ὄροι «οὐσία» καὶ «ὑπόστασις» (ταυτόσημη ἐννοιολογικὰ μὲ τὸν ὄρο «πρόσωπο»), εἰλημμένοι ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἀποτελοῦν «τὸ δίδυμο ἐννοιολογικὸ κατηγόρημα μὲ τὸ ὁποῖο διατυπώνεται ἡ χριστιανικὴ τριαδολογία», ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Ἡ διάκριση μεταξύ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως (ἢ προσώπου), τὴν ὁποία πρῶτος ἐπιχειρεῖ τὸν 4ο αἰῶνα ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ συμπληρώνουν ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης, εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ χρι-

στιανικού τριαδικού δόγματος. Γενικά ή υπόσταση (ή τό πρόσωπο) δηλοῖ τό «ιδιάζον», τό ἕτερον, τό ἀποκλειστικό, τό ἀκοινώνητο τῆς θεότητας. (Ἔτσι ὁ Πατήρ εἶναι ἡ ἀγέννητη υπόσταση, ὁ Υἱός εἶναι ἡ γεννητή υπόσταση, τό Πνεῦμα εἶναι ἡ ἔκπορευτή υπόσταση), ἐνῶ ἡ οὐσία εἶναι τό «κοινόν» τῆς θεότητας. Οἱ Ἕλληνες Πατέρες, πιστοί στήν βιβλική παράδοση, θεώρησαν ὡς μοναδική ἀρχή καί αἰτία τῆς θεότητας τήν υπόσταση (ἢ τό πρόσωπο) τοῦ Πατρὸς πού εἶναι «γεννητική» τῆς υποστάσεως τοῦ Υἱοῦ καί «προβλητική-ἐκπορευτική» τῆς υποστάσεως τοῦ Πνεύματος. Ἐναντίως οἱ Λατίνοι θεώρησαν ὡς ἀρχή καί αἰτία τῆς θεότητας τήν ἀπρόσωπη, κοινή, θεία οὐσία (γι' αὐτό καί δέν εἶχαν ἐνδοιασμούς νά εἰσαγάγουν στό τριαδικό δόγμα τό Filioque, διότι, ἀφοῦ ἡ κοινή οὐσία εἶναι «γεννητική» καί «προβλητική» τῶν θείων υποστάσεων, καί ὁ Λόγος εἶναι ὁμοούσιος τοῦ Πατρὸς, γιατί νά μὴν εἶναι καί αὐτός, δηλαδή ὁ Λόγος, συναίτιος τοῦ Πατρὸς στήν ὑπαρκτική πρόοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος);

Ἐπανερχόμενοι στό θέμα μας τονίζουμε ὅτι τήν ἀφετηριακή αὐτή ἐκδοχή τῆς λατινικῆς οὐσιοκρατίας, διατυπωμένη ἀπό τόν Αὐγουστῖνο στόν πρῶτο Μεσαίωνα, θά παραλάβει ἡ σχολαστική σκέψη τοῦ ὕστερου Μεσαίωνα καί μέ τήν ἀρωγή τοῦ παραποιημένου ἀπό τήν Ἀραβική διαμεσολάβηση Ἀριστοτέλη, θά φθάσει ὡς τίς ἔσχατες συνέπειές της. Ὁ δέ ἀντιπροσωπευτικότερος ἐκπρόσωπός της, ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, τόν 13ο αἰῶνα θά ἀρθρώσει ἕνα ἀρραγές φιλοσοφικο-θεολογικό σύστημα ὀρθολογιστικῆς ἐννοιοκρατίας, πού θά κηρυχθεῖ σέ ἐπίσημη «χριστιανική φιλοσοφία» τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ οὐσιοκρατική αὐτή μεταφυσική θά βαρύνει καταθλιπτικά στή συνείδηση ἀλλά καί στή γενικότερη πολιτιστική δημιουργία καί κοινωνικοπολιτική ἀρθρωση τοῦ Μεσαίωνα: θά ἐπιβάλλει ἕνα μονομερῆ μεταφυσικό ὀλισμό, καταργώντας κάθε προσωπική ἰδιαιτερότητα καί ἕτερότητα, θά ἀποκλείσει, ἢ τοῦλάχιστον θά περιορίσει σημαντικά, τό ἐνδεχόμενο τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, προτείνοντας μιά αὐθαίρετη ντετερμινιστική σωτηριολογία (ἀπόλυτος προορισμός) καί μιά ἐνοχική δικανική ἠθική· ὁμοίως θά ἀποκηρύξει τόν φεουδαρχικό ὀλοκληρωτισμό, τή γοτθική ἀρχιτεκτονική καί σπερματικά τή μηχανική τυποποίηση τῆς τεχνικῆς.

Τό ἐπακολούθημα στήν αὐγή τῶν νέων χρόνων εἶναι φυσικό καί ἀναπόφευκτο: ἡ ἀντιστροφή τῆς οὐσιοκρατίας θά προβάλλει τήν ἀτομοκρατία μέ ὅλες τίς ἐκκοσμικευτικές της συνέπειες, θετικές καί ἀρνητικές, στοὺς νεώτερους χρόνους. Ἐδῶ θά προσέθετα ὡς ἔσχατες ἀρνητικές ἀπολήξεις τῆς Δυτικοευρωπαϊκῆς Μεταφυσικῆς τόν ἄκρατο ἠθικό σχετικισμό, τόν ἠθικό καί ἰδεολογικό μηδενισμό τῶν Νίτσε, Σάρτρ καί Φουκῶ καί τόν πολιτικό κυνισμό καί ὀλοκληρωτισμό τῶν Χίτλερ καί Στάλιν.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολή, προτάσσοντας τόν προσωποκρατικό ὀλισμό της μέ ὅλες τίς συνέπειές του στή θεωρία καί στήν πράξη (τόν γνωσιολογικό ἀποφατισμό, τήν θεραπευτική ἠθική, τήν δημοκρατική συνοδικότητα καί τήν κρατική πρόνοια) θά τραβήξει ἄλλο δρόμο καί μέ τή συνδρομή ἰδιαζουσῶν ἱστορικῶν συγκυριῶν θά παρακάμψει τό φαινόμενο τῆς ἐκκοσμικεύσεως μέ ὅλες τίς θετικές καί ἀρνητικές συνέπειές του μέχρι τόν 19ο αἰῶνα, ὅποτε ἰδιάζοντες πάλι ἱστορικοί παράγοντες φέρουν τήν Ἀνατολή ἀντιμέτωπη μέ τήν ἐκκοσμικεύση, ἀπό τήν ὁποία ὁμως, λυπηρόν εἰπεῖν, κρίνοντας ἀπό τήν ἱστορική πορεία τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, θά δρέψει μόνο τοὺς ἀρνητικούς καρπούς της.

Σέ γενικές γραμμές στά πλαίσια καί στά θέματα αὐτά κινεῖται ἡ ἔρευνα τοῦ συγγραφέα. Σχετικά μέ τήν τεχνική δομή τῆς μονογραφίας θά σημειώσω ὅτι, ἐκτός ἀπό τήν εἰσαγωγή μέ τίς ἀναφορές στό Ντοστογιέφσκι, ἀρθρώνεται σέ τρία βασικά κεφάλαια.

Στό πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «μεθοδολογικές όριοθετήσεις» (σελ. 25-54) ο συγγραφέας προβαίνει σε όρισμένες έννοιολογικές διευκρινήσεις σχετικά με τη φιλοσοφία της θρησκείας, στο πεδίο της οποίας εντάσσεται ή εν λόγω μονογραφία, και της έκκοσμίκευσης. Παρέχει κριτικούς όρισμούς των ανωτέρω έννοιων και χαράσσει τά γαιοϊστορικά και πολιτιστικά πλαίσια της έκκοσμίκευσης προβάλλοντας τόν γενέθλιο χώρο της, τήν Δυτική Ευρώπη, καθώς και τήν προβληματική, με τήν οποία εμφανίζεται στή νεοελληνική πραγματικότητα, στήν οποία είναι έπεισακτο και όχι έγχώριο φαινόμενο.

Στό δεύτερο κεφάλαιο με γενικό τίτλο «^ο Μεσαίωνας: από τόν Αύγουστινο ως τόν ^ΑΚινάτη» (σελ. 65-110), ο συγγραφέας αναλύει διεξοδικά τήν αύγουστίνη τομή του 5ου αιώνα. ^Εξετάζει τίς γεωπολιτικές προϋποθέσεις της σκέψης του Αύγουστίνου, τή θρησκευοφιλοσοφική σύνθεσή του και τήν επίδραση πού ήσκησε στή μετέπειτα πολιτιστική δημιουργία και κουλτούρα της Δυτικής Ευρώπης. Θέματα, όπως ο αύγουστίνιος ψυχολογισμός, ή αύγουστίνιος ούσιοκρατία, ο απόλυτος προορισμός, και ο πολιτικός αύγουστινισμός εξετάζονται αναλυτικά αλλά και κριτικά. Στό δεύτερο μέρος του ίδιου κεφαλαίου διεξέρχεται τή θωμιστική τομή του 13ου αιώνα. ^Ανιχνεύει τίς προϋποθέσεις και τά πλαίσια ανάπτυξης του σχολαστικισμού, πού, κατά τόν συγγραφέα, ανάγονται στή γνωριμία της Δυτικής σκέψης με τόν ^Αριστοτελισμό, όχι όμως από πρώτο χέρι αλλά από άραβικές μεταφράσεις, στήν εμφάνιση των πρώτων πανεπιστημίων στή Δυτική Ευρώπη, καθώς και στήν ανάπτυξη των μοναχικών ταγμάτων. ^Εν συνεχεία εξετάζει τήν κοσμολογική όντολογία και όρθολογιστική γνωσιολογία του ^Ακινάτη και κλείνει τό κεφάλαιο με τήν μετέπειτα εξέλιξη του θωμισμού.

Στό τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο, τό και πλέον σημαντικό κατά τή γνώμη μου, με γενικό τίτλο «^ο Μεσαίωνας σε ^Ανατολή και Δύση» (σελ. 113-174), ο συγγραφέας έπιχειρεί κριτική ανάλυση και αντίβολή της συνολικής πολιτισμικής δημιουργίας (μεταφυσικής, θρησκείας, τέχνης, τεχνικής και πολιτικής) του δυτικού Μεσαίωνα και της βυζαντινής ^Ανατολής. Στό πρώτο μέρος του τρίτου αυτού κεφαλαίου ο συγγραφέας διεξέρχεται αναλυτικά θέματα, όπως ή μεταφυσική της λατινικής ούσιοκρατίας, ή θρησκεία του ρωμικού νομισμού, ή γοτθική τέχνη, ή τεχνική του σχολαστικού όρθολογισμού και ή πολιτική του φραγκικού όλοκληρωτισμού. Στό δεύτερο μέρος του ίδιου κεφαλαίου εξετάζει κριτικά τή διαφορά του βυζαντινού και δυτικού κοσμοειδώλου, αντιβάλλοντας τή λατινική ούσιοκρατία και ελληνική προσωποκρατία, τόν δυτικό όρθολογισμό και τόν βυζαντινό άποφατισμό, τή νομική ήθική της Δύσης και τήν ίατρική ήθική της ^Ανατολής, τόν Ρωμαϊκό παπισμό και τήν όρθόδοξη συνοδικότητα, τή φραγκική φεουδαρχία και τήν βυζαντινή πρόνοια.

Τό βιβλίο του κ. Μπέγζου, καρπός τρίχρονης έρευνητικής προσπάθειας, όπως μαρτυρεί ο ίδιος στόν πρόλογο, έρχεται νά αναπληρώσει ένα κενό στό χώρο της φιλοσοφίας της θρησκείας και ειδικότερα στό χώρο των μεσαιωνικών και βυζαντινών σπουδών από θρησκευοφιλοσοφική άποψη. Βέβαια, όσον άφορά τουλάχιστον στήν έρευνα για τήν ελληνική πατερική προσωποκρατία, έχουν προηγηθεί οί έρευνες και οί μελέτες του σεβασμιωτάτου επισκόπου Περγάμου κ. ^Ιωάννη Ζηζιούλα και του καθηγητού κ. Χρήστου Γιανναρά πού φώτισαν σημαντικά τό κεφαλαίωδους σημασίας θέμα του ελληνικού, πατερικού περσοναλισμού και κατέδειξαν ότι ή όντολογία του προσώπου είναι γέννημα και θρέμμα της ελληνικής πατερικής σκέψης. Πέραν τούτου όμως τό βιβλίο του κ. Μπέγζου είναι χρήσιμο και πολύτιμο, θά έλεγα, και για δύο ακόμα λόγους:

1. Προσφέρει σφαιρική και όλοκληρωμένη εικόνα της φιλοσοφικής και θεολογικής σκέψης του Μεσαίωνα και ως εκ τούτου βοηθεί σημαντικά στήν κατανόηση της νεώτε-

ρης Ευρωπαϊκής φιλοσοφίας. Ἐναντιρρήτως ὁ σχολαστικισμός ὑπῆρξε ἡ μήτρα τῆς νεώτερης φιλοσοφικῆς διανόησης. Ὁ καρτεσιανισμός, ἡ ἀπαρχή τῆς νεώτερης δυτικῆς φιλοσοφίας, στήν οὐσία εἶναι ἕνας ἀντεστραμμένος θωμισμός. «Ἡ ἄγνοια τοῦ Μεσαίωνα ἰσοδυναμεῖ μέ ἄγνοια ὅλης τῆς δυτικῆς σκέψης» σημειώνει χαρακτηριστικά ὁ κορυφαῖος μεσαιωνιστής Ἐ. Ζιλσόν στό μνημειῶδες ἔργο του «Ἡ φιλοσοφία στό Μεσαίωνα».

2. Συμβάλλει σημαντικά στήν κατανόηση τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς φυσιογνωμίας καί στή διαφορά της ἀπό τήν ἀντίστοιχη Δυτικοευρωπαϊκή. Γνώση, ἄκρως χρήσιμη, ἐν ὄψει μάλιστα τῆς πλήρους ἐντάξεώς μας στήν Εὐρωπαϊκή Κοινότητα, ἀπό τήν ὁποία, πέρα βέβαια ἀπό τίς ἀναμφισβήτητες ὠφέλειες πού θά ἀποκομίσουμε, θά ἀντιμετωπίσουμε ἀναπόφευκτα τόν κίνδυνο τῆς ἀλλοιώσεως τῆς προσωπικῆς, ἐθνικῆς μας αὐτοσυνειδησίας καί πολιτιστικῆς ταυτότητας.

Τέλος πρέπει νά σημειώσουμε καί τήν πλήρη βιβλιογραφική, ἑλληνική καί ξενόγλωσση, ἐνημέρωση πού παρέχει ἡ μονογραφία.

ΦΩΤΙΟΣ ΣΧΟΙΝΑΣ
ΥΠΟΥΡΓ. ΔΙΔ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ
ΑΘΗΝΑ